

COGITO

April 2025

Ur askan i elden?

Om hyperglobaliseringens
uppgång och kris

Stefan de Vylder

arena idé

Ur askan i elden?

Om hyperglobaliseringens uppgång och kris

Författare: Stefan de Vylder
ISBN: 978-91-985544-3-4
Grafisk form: Simon Karlsson, Arena Idé
© Arena Idé, Cogito och författaren
Stockholm 2025

Rapporten i en mening:

Rapporten beskriver globaliseringens uppgång och pågående kris, dess vinnare och förlorare, samt hur globaliseringens konsekvenser idag används som ett högerpopulistiskt slagträ.

Rapporten beskriver globaliseringens utveckling, med särskilt fokus på dess "storhetstid" från 1980-talet fram till 2016. Genom en historisk återblick och en dagsaktuell omvärldsanalys förklarar rapporten hur den tidens "hyperglobalisering" kunde leda fram till en värld präglad av nationalism och högerpopulism.

Rapporten tar avstamp i världshandelsorganisationen WTO:s toppmöte i Seattle 1999. Mötet utlöste omfattande protester från många miljö- och människorättsorganisationer, men även från småbönder, fackförbund och en bred vänster. Även om protesterna inte handlade om globalisering i sig, utan framförallt riktade sig mot de multinationella storföretagens dominans i styrningen av den globala ekonomin, så framställdes dock globalisering som ett hot mot miljö, klimat och mänskliga rättigheter. Det paradoxala är att de som i dag använder globalisering som skällsord är den främlingsfientliga och protektionistiskt sinnade högern.

I rapporten beskrivs hur den så kallade "hyperglobaliseringen" möjliggjordes av en mängd olika faktorer, såsom Berlinmurens fall och Sovjetunionens sammanbrott, avregleringen av globala storbanker, sjunkande transportkostnader och digitaliseringens genombrott. Informationsutbytet via internet innebar att geografiska avstånd för viss handel nästan helt hade spelat ut sin roll.

I den hyperglobaliserade världen finns, enligt rapporten, ett antal vinnare och förlorare. Många låg- och medelinkomstländer har blivit storproducenter av industrivaror, vilket har bidragit till sysselsättning och inkomster. I världens rika länder har konsumenterna fått tillgång till billiga leksaker, kläder, mobiltelefoner och datorer. Bland de största vinnarna finns Kina och andra framgångsrika exportländer i Asien. I synnerhet ses den fattiga världens kvinnor som vinnare, i en värld präglad av globalisering, urbanisering, ökad läskunnighet och sjunkande födelsetal. Även om arbetet kan vara slitsamt och dåligt betalt så är en egen, liten inkomst trots allt ofta bättre än ingen alls.

Rapporten belyser också många negativa effekter av globaliseringen, inte minst när det gäller demokrati, rättvisa och miljö, men även sårbarheten för störningar som pandemier och krig.

Miljontals småbönder har konkurrerats ut av billig livsmedelsimport från EU och USA, och inom områden som textilindustri har fattiga länder fått svårt att konkurrera med kinesiska varor. Oavsett land behövs också omfattande anpassningar för ekologisk hållbarhet.

Även fackföreningar ses som förlorare, då internationella storföretag, med hela världen som sin arena, har fått möjligheter att spela ut olika länder och grupper av löntagare mot varandra. Fackföreningarnas roll som spärr mot globaliseringens tendens att öka inkomstskillnaderna

i samhället har därmed försvagats. Därtill ses arbetskraften som alltmer utbytbar. Internationella storföretag har gott om alternativ, och strejker blir därmed ett slag i luften. Även i Sverige ses en likartad utveckling, med ett växande antal människor som varvar perioder av arbetslöshet med korta vikariat och projektanställningar.

Globaliseringens negativa konsekvenser utnyttjas av nationalistiska högerpopulister, som skyller det egna landets problem på utlandet i allmänhet och på utläningar i synnerhet. Kritiken mot globaliseringen har förskjutits. En interventionistisk handels- och industripolitik, som tidigare snarast förknippats med vänstern, används i dag av den främlingsfientliga högern. Den främlingsfientliga högern ser andra länder som motståndare och handelspolitik som redskap för utpressning och geopolitik. Och invandrare som fiender som ska motas bort. I motsats till den traditionella högern höjer de gärna tullar och förespråkar en interventionistisk handels- och industripolitik som tidigare snarast förknippats med vänstern.

I rapporten dras slutsatsen att protektionism, i kombination med växande geopolitiska spänningar, riskerar att ge upphov till handelskrig av en omfattning vi inte upplevt sedan 1930-talet. För demokratin, klimatet och människorna är det nödvändigt att göra upp med hyperglobaliseringens avigsidor utan att därmed slå följe med Donald Trump, Viktor Orbán och Marine Le Pen.

Innehåll

Förord	4
Inledning	5
Globaliseringens storhetstid 1980–2016	7
Globaliseringens drivkraft: snabbare och billigare kommunikationer.....	7
Från keynesiansk hegemoni till nyliberalismens triumftåg.....	8
Handelspolitik och WTO	9
Många vinnare, speciellt i syd.....	10
Handelsliberalisering: inte bara vinnare.....	12
Fackföreningar förlorare	13
Nationalstaten förlorare	15
Globalisering, skatter och kapitalflykt	16
Hyperglobaliseringen under hot	19
Från fallande till stigande transportkostnader	19
Tidiga varningar för hyperglobaliseringens risker.....	20
Från <i>government failures</i> till <i>market failures</i>	22
Globalisering och klimat.....	23
Donald Trump 1.0 och protektionismens återkomst	25
Covidkrisen	26
Ryssland, Kina och geopolitik	26
Nationalstatens renässans.....	28
Frågan om sanktioner	29
Donald Trump 2.0 och den närmaste framtiden	30
Slutord	32
Litteraturlista	34

Stefan de Vylder är nationalekonom och författare. Har tidigare arbetat som docent på Handelshögskolan i Stockholm och som konsult. Är författare till en rad böcker och artiklar, främst om internationell ekonomi.

Förord

Globaliseringen är en oerhört stark samhällsförändrande kraft, som omdanat förutsättningarna för världens ekonomi och politik, och för våra livsbetingelser här på jorden. I denna rapport utforskar Stefan de Vylder globaliseringens utveckling, dess vinnare och förlorare, samt de motkrafter som nu skakar dess grundvalar.

Det är glädjande att just Stefan de Vylder tagit sig an det här aktuella och komplexa ämnet. Som känd nationalekonom med lång erfarenhet av att nyanserat analysera utvecklingsfrågor, handelspolitik och globala ekonomiska trender, har han många gånger visat sin förmåga att sätta in dessa förändringar i ett politiskt, historiskt och socialt sammanhang.

Rapporten erbjuder inte några enkla svar. Sådana finns det redan alltför många av i samhällsdebatten. Däremot ger rapporten ett utmärkt underlag för alla som djupare vill förstå dagens situation och våra gemensamma utmaningar.

Vid millennieskiftet fördes en debatt om globaliseringens avigsidor. Vi var båda aktiva i den diskussionen. Den gjorde sig inte minst gällande i samband med EU-toppmötet i Göteborg 2001 med många möten och stora demonstrationer. Då fanns en livlig samhällsdebatt om globaliseringen mellan ideologiskt tongivande nyliberaler och ett brett civilsamhälle, fackföreningar och politiker med olika politisk hemvist.

Då hade Sverigedemokraterna stöd av bara 0,37 procent av rösterna, och Trump som president var bara ett bisarrt skämt i Simpsons. Ändå varnade vi utifrån historisk erfarenhet för att en globalisering som ledde till ökad ojämlikhet riskerade resultera i att extremhögern stärktes.

Idag lever vi i en dyster politisk verklighet. Nu är det extremhögern som står på barrikaderna i globaliseringsdebatten. Deras alternativ är allt högre murar. Men som Emil Jensen sjunger så är en mur en bro på högkant. En rättvis och hållbar globalisering bygger broar som skapar goda livsvillkor för alla. Resurserna finns. Men det är lättare sagt än gjort när maktens män sätter den politiska agendan och när miljökriserna och AI förändrar världen snabbt och radikalt. Vi måste göra en annan utveckling möjlig.

Demokratiska och ansvarstagande krafter behöver samarbeta ännu mer. Inte minst multilateralt. FN:s konventioner för klimat, biologisk mångfald och kommande skatteöverenskommelser mot rikas skatteflykt är sådana exempel. Covid-pandemin påminde om att vi också behöver en bättre balans mellan effektivitet och resiliens, både i det globala handelssystemet och i politiken. Det är hög tid att agera. För en rättvis globalisering inom planetens gränser.

Göran Håden, *Ordförande i den gröna tankesmedjan Cogito*

Håkan A Bengtsson, *VD för progressiva Arenagruppen*

Inledning

I november 1999 hölls ett toppmöte i den nya världshandelsorganisationen WTO (*World Trade Organization*, bildad 1995) i staden Seattle på den amerikanska västkusten. Vad som säs på mötet överskuggades av de våldsamma protester som bröt ut mot WTO, som fick stå som symbol för globaliseringen.

Den brokiga samling aktivister som protesterade kom att kallas ”antiglobaliseringsrörelsen”. Deltog gjorde bland andra en rad amerikanska fackföreningar som menade att den liberalisering av världshandeln som WTO stod för skapade arbetslöshet. Men mest framträdande var olika folkliga miljö- och människorättsorganisationer som såg globaliseringen som ett hot mot miljö, klimat och mänskliga rättigheter. En viktig roll spelade också bondeorganisationer i syd,¹ med *Via Campesina* i spetsen, vars småbönder hotades av importen av billig, skattesubventionerad mat från Europa och USA. Hoten kom också från storgodsägare som la under sig mark för att ersätta småjordbruk med monokulturer som sockerrör, soja och palmolja.

Men aktivisterna var inte emot allt som globaliseringen representerade. Slagorden var snarare ”globalisering nedifrån” – en maning att besvara storföretagens globalisering uppifrån med en massiv folklig mobilisering över alla nationsgränser.

Av denna mobilisering nedifrån syns eller hörs mycket lite i dag. Sociala medier används flitigt av folkliga rörelser, men har alltmer kommit att domineras av Tiktok, X och skräniga högerdebattörer.

Lokala protester finns förvisso. Från svenska Sápmi i norr till mängder med länder i det globala syd mobiliseras människor mot in- och utländska gruvbolags miljöförstöring och inskränkningar av lokalbefolkningens rättigheter. Eller mot dammar, skogsskövling, ohållbara monokulturer och giriga oljebolag. *Fridays for Future* och klimataktivisterna världen över kräver handling. Till och med i diktaturens Kina strejkar arbetare för sin rätt till anständiga löner och arbetsförhållanden. I en värld som alltmer styrs av auktoritära regimer riskerar miljoner människor sin frihet i sin kamp för mänskliga fri- och rättigheter. Men motståndet mot en orättfärdig världsordning är dåligt koordinerat, och fattiga människor i syd demonstrerar sällan mot WTO, eller mot ökad handel.

Det något paradoxala är att de som i dag använder globalisering som skällsord är den främlingsfientliga och protektionistiskt sinnade högern i nord. De som ser andra länder som motståndare och handelspolitik som redskap för utpressning och geopolitik. Och invandrare som fiender som ska motas bort. De

1 Begreppet det globala syd, eller bara syd, får stå som sammanfattande, om än något missvisande, beteckning på världens låg- och medelinkomstländer, de som förr i världen kallades u-länder. OECD-länderna kallas nord, oavsett var de ligger.

som i motsats till den traditionella högern gärna höjer tullar och förespråkar en interventionistisk handels- och industripolitik som tidigare snarast förknippats med vänstern.

Hur har det blivit så här? Varför har kritiken mot globalisering förskjutits från syd till nord och från vänster till höger? Vilka politiska strömningar har bäddat för denna vindkantring, och vilka var vinnarna, och förlorarna, på den ”hyperglobalisering” som kännetecknade några decennier före och efter millennieskiftet?

Denna rapport ger inga enkla svar. Den är avsedd som ett diskussionsunderlag, som ett försök att lyfta ett antal frågor som påverkar vår och våra barns framtid.

Stefan de Vylder, Stockholm, februari 2025

Kapitel 1:

Globaliseringens storhetstid 1980–2016

Det vi kallar globalisering är ingen ny företeelse. Långväga handel har förekommit redan före vår kända historia. Folkvandringar likaså. Vi har migranter från Afrika att tacka för att Europa en gång i världen blev bebott.

Gränser har alltid korsats. Under årtiondena kring år 1900 rörde sig kapital, varor och människor allt friare över gränserna. Runt en miljon ekonomiska flyktingar utvandrade från det fattiga Sverige till Amerika. Vilket nog var bra för de flesta som emigrerade och för både Sverige och USA.

Det första världskriget satte punkt för denna tidiga globalisering, som tog en lång paus mellan 1914 och 1945. Men tiden efter andra världskriget, och framför allt efter 1980, kom att präglas av en allt friare och snabbare rörlighet för kapital, varor och tjänster. Begrepp som avreglering, frihandel och globalisering blev honnörsord bland ledande politiker.

Fram till helt nyligen. Kanske är hyperglobaliseringens tid förbi. Vi lever ännu i en värld som förtjänar att kallas globaliserad, men hoten mot denna världsordning har blivit allt fler. På gott och ont.

Globaliseringens drivkraft: snabbare och billigare kommunikationer

Den viktigaste drivkraften bakom världsekonominns allt snabbare integration är de drastiskt sjunkande kostnaderna för transporter (fram till 2020) och kommunikation. Vid millennieskiftet hade kostnaderna för sjötransporter och flygtransporter av varor mer än halverats, jämfört med situationen 50 år tidigare.

I början av 50-talet kostade ett tre minuters telefonsamtal mellan London och New York nära två tusen kronor, i dagens penningvärde. Att ringa till eller från fattiga länder var både dyrt och osäkert. I Sverige hade vi långt in på 1980-talet så kallade rikssamtal, som gjorde det dyrare ju längre bort i landet man hade sin samtalspartner.

I dag har cirka två tredjedelar av jordens befolkning tillgång till internet, och för flertalet av dessa är marginalkostnaden för att kommunicera med andra sidan jordklotet noll. Det sägs att Facebook har över tre miljarder registrerade användare.

Om det till helt nyligen var förbehållet en liten ekonomisk och politisk elit att hålla kontakt över gränserna har detta blivit både billigt, snabbt och enkelt. En revolution har ägt rum i möjligheterna för både människor och fattiga ideella organisationer att utbyta information och samtala med varandra – men också att bli avlyssnade – i realtid.

Det finns dock undantag från utvecklingen mot allt billigare kommunikationer. Till exempel järnvägsresor och det svenska brevportot. Vanliga brev kallas nu för tiden, med rätta, snigelpost. Fysiska brev har i dag nästan konkurrerats ut av andra sätt att kommunicera.

I många fattiga länder är de inhemska kommunikationerna också långsamma och dyra. Det är till exempel ofta billigare att transportera spannmål till huvudstaden från Europa eller USA än från bönder inom det egna landet.

Samtidigt som världens huvudstäder knyts allt tätare till varandra riskerar landsbygden i fattiga länder att marginaliseras alltmer i den internationella arbetsfördelningen.

En påtaglig effekt av globaliseringen är att konsumtionsmönster och livsstilar från nord, och inte minst från USA, har internationaliserats – för medelklassen och uppåt. För jordens fattiga, som står utanför, har vi fått en ”skyltfönsterekonomi”. I tv-reklam, på sociala medier och i butikerna – i New York eller Paris, Lusaka eller Kairo, Tirana eller Dhaka, Managua eller Rio de Janeiro – finns alla det moderna konsumtionssamhällets lockelser. Men i många av jordens länder är frestelserna utom räckhåll för en majoritet av människorna.

Utvecklingen mot billigare och snabbare kommunikationer har drivits fram av tekniska och ekonomiska faktorer. Inte av politiker. Men i bakgrunden finns också politiska beslut som påskyndat globaliseringsprocessen. Åren kring 1980 markerar i detta avseende en vändpunkt.

Från keynesiansk hegemoni till nyliberalismens triumftåg

Efter 1950- och 1960-talens rekordår kom 1970-talets baksmälla. Efterkrigstidens ekonomiska ramverk – Bretton Woods-epoken med stabila spelregler och med den amerikanska dollarn som pålitlig världsvaluta – kapsejsade 1971 under trycket från Vietnamkriget och de enorma underskotten i USA:s ekonomi. Oljeprishöjningarna 1973/74 och 1979 spädde på den globala oron, och de utvecklade industriländerna drabbades av en otrevlig åkomma: stagflation, det vill säga en svårbehandlad kombination av inflation och stagnation.

Vinden hade vänt. Keynesianismen sågs – med viss rätt – som ansvarig för både stagflation och klåfingriga statliga regleringar. Tiden var mogen för något nytt. Politiska ledare som Ronald Reagan och Margaret Thatcher, som båda kom till makten kring decennieskiftet 1980, hade stora framgångar med att marknadsföra sina visioner om en ny, marknadsstyrd världsordning. Välkända nationalekonomer som Milton Friedman bidrog med teoretiskt eldunderstöd.

Inom de politiska etablissemangen var de kritiska rösterna få. Nyliberala globaliseringsförespråkare fick åren före millennieskiftet sällskap av den ”tredje vägens” socialdemokrater. Förgrundsfigurer som Tony Blair, Gerhard Schröder, Göran Persson och Bill Clinton omfamnade den nya tidsandan med stor entusiasm.

Nyliberalism och globalisering är skilda företeelser. Men de trivs i varandras

sällskap.

Många nyliberala systemskiften har inget att göra med globaliseringen. Det som hände var i korthet att den nyliberala dogmen besegrade både keynesianska och socialistiska synsätt redan innan begreppet globalisering började användas.

Berlinmurens fall 1989, och Sovjetunionens sammanbrott några år senare, tycktes markera marknadsekonomins seger över alla kända planekonomiska system. Den långa essän ”Historiens slut och den sista människan” av den amerikanske statsvetaren Fukuyama fick ett enormt genomslag när den publicerades 1992. Fukuyamas budskap tolkades som en prognos om framtiden: kapitalismen har segrat, och det finns inga trovärdiga alternativ till liberal demokrati och marknadsekonomi.

Men det finns det ju, vilket Fukuyama i dag gärna instämmer i. Speciellt den liberala demokratin har farit illa på senare år.

På de globala finansiella marknaderna, som dominerades av en handfull storbanker, skedde under 1980-talet en drastisk avreglering. I Sverige minns kanske någon läsare den så kallade novemberrevolutionen, då våra tidigare ganska strikt reglerade kapital- och valutamarknader släpptes fria i november 1985. I Storbritannien skedde en motsvarande ”big bang” året efter. När sedan digitaliseringen av världens finansiella flöden sköt fart på 1990-talet kunde gigantiska, spekulativa kapitalrörelser röra sig blixtnabbt över gränserna. Vi gick mot vad vissa kallar en finansialisering av ekonomin, där svansen – de kortsiktiga, nervösa finansiella marknaderna – viftar på hunden, det vill säga produktion, sysselsättning och välfärd.

I den fattiga delen av världen drevs globaliseringen också fram under 1980-talet. I spåren av skuldskrisen blev flertalet låg- och medelinkomstländer beroende av bistånd och skuldlättnader. Under överinseende av mäktiga institutioner som Världsbanken och IMF (*International Monetary Fund*) mer eller mindre tvingades länderna att genomföra så kallade strukturanpassningsprogram, som kortfattat kan beskrivas som privatiseringar, liberaliseringar och sänkta handels hinder. Politiken kodifierades under namnet *Washington Consensus*, döpt efter högkvarteren för IMF, Världsbanken och USA:s regering.

Utvecklingsstrategier baserade på industrialisering i skydd av höga tullar förkastades unisont av alla inflytelserika lån- och biståndsgivare. Öppna gränser – för varor och kapital, dock inte för människor – och exportpromotion i stället för imports substitution blev det nya slagordet.

Och en rad händelser, inte minst digitaliseringens genombrott på 90-talet, kom att ge den globala nyliberalismen nytt bränsle. Inte minst gällde detta det nya handelspolitiska regelverk som växte fram.

Handelspolitik och WTO

När den gamla världshandelsorganisationen GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade*) år 1995 ersattes av WTO togs ett viktigt steg mot en friare världs-

handel. En gradvis sänkning av tullarna på industrivaror hade ägt rum sedan 1950-talet, men de internationella handelsförhandlingarna gick trögt, och omfattade huvudsakligen de utvecklade industriländerna.

Om GATT med rätta sågs som en rikemansklubb fick WTO inom kort en stor majoritet av världens låg- och medelinkomstländer som medlemmar. I motsats till gamla GATT inkluderar WTO även handel på nya områden, som tjänstehandel och handel med jordbruksprodukter, även om utvecklingen på dessa områden släpat efter liberaliseringen av handeln med varor.

Kinas inträde i WTO 2001 markerade en milstolpe i utvecklingen av ett multilateralt regelsystem på det handelspolitiska området. Till WTO ska läggas långt över tusen bilaterala och regionala frihandelsavtal. De senare är i regel ännu mer omfattande – och kontroversiella – än WTO:s regelverk. Ett exempel är de investeringsavtal som minskar värdlänternas möjligheter att införa lagar som diskriminerar utländska investerare. Andra exempel är strikta immaterialrättigheter, det vill säga lagar om patent och varumärkesskydd. Bilaterala ”frihandelsavtal” handlar i praktiken om mycket mer än handel.

Att de bilaterala handelsavtalen inskränker ländernas handlingsfrihet på fler områden än WTO:s regelverk har framför allt mött kritik i syd. I nord har avtalen i regel undertecknats utan nämnvärd uppmärksamhet och debatt. Dock har exempelvis det nästan framförhandlade avtalet mellan EU och Mercosur (Brasilien, Argentina, Uruguay, Paraguay och Bolivia) mött så kraftigt motstånd från bönder i Frankrike och Polen, och från olika miljörelser, att det ännu inte har ratificerats.

Även bildandet av en tullunion i världens största ekonomi EEC, sedermera EU, kan ses som ett steg mot en friare handel mellan medlemsländerna. Och Schengenavtalet var avsett att erbjuda fri rörlighet inom EU för alla unionens medborgare.

Många vinnare, speciellt i syd

Överst på listan över vinnare står de stora amerikanska och kinesiska techbolagen, vars ägare har blivit globaliseringens och digitaliseringens nya oligarker. Till den enorma ekonomiska makt som ledande finans- och techmiljardärer skaffat sig ska läggas de högerpolitiska ambitioner som några av dem använder för att politiskt och finansiellt stödja rent extremistiska partier och rörelser i USA och runtom i världen.

Den viktigaste ekonomiska effekten av sjunkande transportkostnader och handelspolitiska liberaliseringar har varit att betydelsen av geografiska avstånd har minskat. Utrikeshandel har blivit billigare och enklare. Många låg- och medelinkomstländer har kunnat hitta nischer, exempelvis snittblommor från Kenya som flygs till Amsterdam för att dagen därpå kunna säljas på Hötorget. Men framför allt har exporten från Kina och andra länder i Ostasien exploderat. Det dröjde inte många år efter Kinas inträde i WTO år 2001 förrän Kina gick om

USA som världens ledande exportland.

Den klassiska konkurrensfördelen ”närhet till marknaden” har därför blivit mindre och mindre viktig. För viss typ av handel – till exempel en växande del av tjänstehandeln – som är baserad på informationsutbyte via internet har geografiska avstånd nästan helt spelat ut sin roll. Rader av branscher – allt från *call centres* till bokföring och redovisning, programmering, sjukvårdstjänster, e-handel, trollfabriker, IT-bedragare, spelbolag med flera – har bidragit till sysselsättning och inkomster i många låg- och medelinkomstländer. Bara fantasin sätter gränser för vad digitalisering och AI kan göra möjligt, även för länder som tidigare spelat en blygsam roll inom den globala tjänstehandeln.

Det faktum att hemmamarknadens storlek spelar allt mindre roll talar till syds fördel; det är i dag möjligt att ta steget direkt ut på världsmarknaden utan att först ha byggt upp en egen produktion för den inhemska marknaden.

Många låg- och medelinkomstländer har blivit storproducenter av industrivaror. Underleverantörer till utländska industriföretag kan ligga var som helst, förutsatt att kommunikationerna är bra. Sjöfrakt blev billigare än någonsin. Värdekedjorna växte. En europeisk personbil kan innehålla komponenter från dusintals länder.

Det finns många andra vinnare. Inte minst i våra rika länder har konsumenterna tjänat på billiga leksaker, kläder, mobiltelefoner och datorer. För några år sedan sas det att två tredjedelar av alla hårda julklappar i USA var *made in China*. I dag, när lönerna har ökat i Kina och geopolitik påverkar handelsströmmarna, har enklare textil- och leksaksproduktion flyttat till billigare länder som Vietnam, Bangladesh och Kambodja, samtidigt som Kina kommit att dominera industrier som elektronik och förnyelsebar energi.

Kina och andra framgångsrika exportländer i Asien tillhör de största vinnarna. Globalisering, urbanisering, ökad läskunnighet och sjunkande födelsetal har skapat nya möjligheter, inte minst för den fattiga världens kvinnor. Hundratals miljoner kvinnor har kommit ut på arbetsmarknaden sedan millennieskiftet inom till exempel textilindustrin eller besöksnäringarna. Oftast dåligt betalda och slitsamma jobb, men lite ekonomisk självständighet är oftast bättre än ingen alls.

2000-talets första decennium markerade en bra period för världens låg- och medelinkomstländer. Inte för alla, men för de flesta. På listan över de tio snabbast växande ekonomierna (mikroländer undantagna) under denna period kom samtliga från Asien eller Afrika.

Perioden efter 1990 har bevittnat en spektakulär förskjutning av världsekonomins tyngdpunkt österut. USA:s, och framför allt Europas, andel av världsekonomin har minskat kraftigt, och speciellt Asiens ökat.

Rader av indikatorer – per capita-inkomst, förväntad livslängd, spädbarnsdödlighet, utbildning med flera – visar att de två första decennierna av vårt årtusende var exceptionellt framgångsrika vad gäller minskad fattigdom i syd.

Den förväntade livslängden världen över steg från 65 till 70 år mellan 1989 och 2010. I dag är den 72 år, och Kina (78,6 år) har gått om USA (78,2 år).²

Till detta kan läggas att perioden kännetecknades av ett sjunkande antal mellanstatliga väpnade konflikter. Fasansfulla inbördeskrig rasade i bland annat Kongo, men speciellt under 2000-talets första årtionde var världen förhållandevis fredlig, inte minst om man jämför med de allra senaste åren.

Den globala utvecklingen under den gyllene globaliseringsepoken 1980–2016 var i många avseenden positiv. Den banade väg för en snabbare och billigare spridning av information och kunskaper, vilket inte minst de fattiga länderna har mycket att vinna på. Via internet och e-post kan nya vetenskapliga rön, nya tekniska lösningar och nya affärsmöjligheter göras tillgängliga till mycket lägre kostnader än tidigare. Den explosionsartade framväxten av nätbaserade kurser och föreläsningar på högskolenivå innebär också att alla som har tillgång till internet kan ta del av högre utbildning förmedlad av världsledande forskare och pedagoger.

När utlandssamtal och utlandsresor var dyra var regelbundna kontakter över nationsgränserna förbehållna en liten minoritet: företagsledare, politiker, kulturpersonligheter, idrottsstjärnor och några få andra. I dag har de flesta av världens organisationer med utländska kontakter tillgång till internet, och information om till exempel övergrepp på fackliga och mänskliga rättigheter sprids blixtnabbt över jordklotet.

De ekonomiska och politiska eliterna världen över har fått se sin hegemoni över internationellt informationsutbyte utmanas av välorganiserade och välinformerade krafter som på ett helt självklart sätt ser hela världen som sin arena.

Men det är långt kvar till ett jämlikt utnyttjande av de nya och billigare informations- och kommunikationsvägarna. Förhoppningarna under internets barndom – att den nya informationsteknologin skulle kunna bana väg för ett mellanfolkligt samarbete som förändrade maktbalansen i världen – var måhända naiva. Mot de tidiga, optimistiska visionerna står digitala informationsjättar som Tiktok, Microsoft, X, Apple och Meta med sina Facebook och Instagram – förstärkta av ett allt kraftfullare AI – som snarast spelar en fördummande roll. Desinformation och *fake news* sprids som en löpeld världen över. Och metoderna för makthavarnas digitala spionage på medborgarna har blivit alltmer sofistikerade. Och skrämmande.

Handelsliberalisering: inte bara vinnare

Utrikeshandel är bra, säger alla ekonomer. Helst frihandel, säger de flesta. Men tillägget glöms ofta bort: förutsatt att förlorarna kompenseras. Vilket sällan sker. Miljoner småbönder har konkurrerats ut av billig import från EU eller USA, eller rentav evakuerats från sina jordar för att bereda plats för exportgrödor. Och

2 Mängder med data över utvecklingen av olika indikatorer på utveckling finns i FN-organet UNDP:s *Human Development Report*, som publiceras årligen sedan 1990.

runtom i de rika ländernas rostbälten skyller många arbetslösa industriarbetare som inte längre behövs på globaliseringen snarare än på den tekniska utvecklingen. Med viss rätt.

Även i syd har det funnits gott om förlorare. Inte minst Kinas inträde i WTO 2001 medförde att många fattiga länder fick svårt att konkurrera med kinesiska varor på områden som textilindustri och enklare konsumtionsvaror.

Fackföreningar förlorare

De internationella storföretagen har fått hela världen som sin spelplan, och har i dag fått möjligheter att spela ut olika länder, och grupper av löntagare, mot varandra i en långt större utsträckning än tidigare. Följden har bland annat blivit att fackföreningarnas roll som spärr mot globaliseringens tendens att öka inkomstskillnaderna i samhället har försvagats. Till detta ska läggas att den snabba teknikutvecklingen medfört ett ökat fokus på automatisering och gynnande av kapitalägarna på löntagarnas bekostnad.³

Det som skett är att de motkrafter som Karl Polanyi efterlyste i sin klassiska *Den stora omdaning* från 1944 har misslyckats med att tämja kapitalismen. Oreglerade marknader ger upphov till kaos, kriser och orättvisor, och skapar därför ett behov av olika typer av regleringar. En stark stat och ett starkt civilsamhälle krävs därför för att ”bädda in” de fria marknadskrafterna. Något som hyperglobaliseringen har gjort både mer nödvändigt och allt svårare.

Gamle Henry Ford hade en vision: de arbetare som producerar T-Fordarna skall också ha råd att köpa dem.

En liknande vision av masskonsumtionssamhället kom också att bli själva fundamentet i det samhällskontrakt som de keynesianska årtiondena – mellan, säg, 1935 och 1980 – vilade på i de utvecklade industriländerna. Storföretagens arbetare och tjänstemän var inte bara löntagare – de var de viktigaste köparna av företagets produkter. ”Per Albin byggde folkhemmet – vi möblerar det”, som det brukade heta i Ikeas annonser.

Motståndet mot både fackföreningar, löneökningar och generell välfärdspolitik var förhållandevis svagt så länge löntagarna sågs som både producenter och konsumenter. Ökad köpkraft föreföll ligga i allas intresse. Något liknande gällde i de länder i syd som tillämpade en utvecklingsstrategi baserad på importsubstitution: det var de inhemska löntagarnas köpkraft som stod i förgrunden. Ökade löner innebar inte bara ökade kostnader, utan också växande marknader och företagsvinster.

Den tiden är nu förbi. I dagens globaliserade ekonomi ses löntagarnas inkomster alltmer som en ren kostnadspost, och som ett hot mot landets internationella konkurrenskraft. Producenter och konsumenter är inte samma personer, och bor ofta inte ens i samma land.

Arbetskraften blir alltmer utbytbar. Internationellt inriktade storföretag har

³ Se t.ex. Acemoğlu m.fl. *Power and Progress* (2023).

gott om alternativ. Om arbetarna strejkar i Filippinerna, lönerna stiger i Slovakien eller Vietnams regering försämrar villkoren för utländska företag flyttar produktionen någon annanstans.

Under dessa omständigheter blir till exempel strejker ett slag i luften. En multinationell leksakstillverkare drabbas inte nämnvärt av en strejk hos en filippinsk underleverantör. Det finns dussintals företag, strategiskt utplacerade i olika länder och världsdelar, som skulle kunna producera likadana varor med kort varsel. Det lokala företaget går kanske i konkurs, men vem, förutom de som jobbar där, bryr sig?

De internationella storföretagen har i dag diversifierat sin produktion så långt att de vältrat över en stor del av affärsriskerna på ett globalt nät av underleverantörer. Ju längre ned i kedjan, desto hårdare konkurrens, desto mindre marginaler och desto större risk.

Den globala trenden mot en allt tydligare separation mellan producenter och konsumenter har viktiga konsekvenser. På det politiska och makroekonomiska planet har utvecklingen underminerat det samhällsfördrag som keynesianismen i de utvecklade industriländerna baserades på. Arbetsgivarnas krav på försvagade fackföreningar, försämrat anställningsskydd, ”flexibilisering” av arbetsmarknaderna och prioritering av inflationsbekämpning framför ökad sysselsättning vinner lättare gehör i en global ekonomi där lönerna för det egna landets arbetare uppfattas som en ren belastning, och inte som en tillgång.

Den lokala pizzeriaägarens intresse av att människor i närområdet får ökad köpkraft delas inte av de stora transnationella bolagen. Eller av finansministrar, centralbankschefer eller de mäktiga finansmarknaderna.

I många låg- och medelinkomstländer har en liknande utveckling ägt rum. Kampen för att locka till sig utländska direktinvesteringar har ofta tagit sig uttryck i en uppluckring av löntagarnas redan tidigare svaga anställningsskydd.

Storföretagens alltmer globaliserade produktion gör arbetarna, speciellt de lågutbildade, alltmer utbytbara, fragmenterade och maktlösa.

De stabila, trygga jobben blir färre. Allt fler unga vuxna hamnar i den så kallade informella sektorn eller i korttidsjobb, det vill säga utan fast anställning och utan de sociala förmåner som fasta jobb i den formella sektorn av ekonomin kan erbjuda. I Sverige bevittnar vi en likartad utveckling, med ett växande antal människor som varvar perioder med arbetslöshet och meningslösa jobbcoacher med korta vikariat och projektanställningar. Prekariatet växer.

Och det är viktigt att påpeka att den ekonomiska och sociala utvecklingen i flertalet utvecklade industriländer var väsentligt mer positiv under perioden 1950–1980 än under de följande årtiondena. Rader av indikatorer – ekonomisk tillväxt, arbetslöshet, minskade klassklyftor m.fl. – visar att den keynesianska efterkrigsepok som gick i graven kring 1980 faktiskt framstår som synnerligen framgångsrik i nord. I vår del av världen blev byggandet av en modern välfärdsstat en historisk landvinning som i dag, enligt många, är hotad. I många länder

i syd, däremot, blev 2000-talets inledning en period av ekonomiska och sociala framsteg.

Nationalstaten förlorare

Kombinationen av nyliberalism och globalisering har medfört en kontinuerlig försvagning av nationalstaten. En minskning av den offentliga sektorns storlek var länge ett uttalat mål i flertalet industriländer, liksom i de låg- och medelinkomstländer som genomgick smärtsamma åtstramningsprogram i skuldskrisens spår. I flertalet länder har även den offentliga styrningen av ekonomierna – i form av priskontroller, regleringar, statligt ägda företag och mycket annat – minskat.

På gott och ont. Den ekonomisk-politiska diskussionen under 1980- och 1990-talen handlade ofta om politikmisslyckanden, *government failures*, som inte minst i länder med svaga institutioner och omfattande korrupktion blivit en hämsko på ekonomisk och social utveckling.

Hyperglobaliseringen medförde också en press nedåt på skatteintäkterna i många länder. Med fria kapitalrörelser blir det svårare att beskatta så kallade rörliga skattebaser.

Ett uttryck för hyperglobaliseringen blev också, smått paradoxalt, att olika internationella regelverk gavs allt större roll. Exempel på detta är inte minst de handelspolitiska spelregler som stadfästes inom ramen för WTO och mängder av bilaterala handelsavtal. Även många internationella organisationer och avtal – från Nato till detaljerade regler rörande saker som livsmedelskontroll, upphandlingsregler, flygsäkerhet och telekommunikationer – har minskat nationalstaternas suveränitet.

Behovet av internationellt bindande regler ökar ju mer sammanflätade de nationella ekonomierna är. Ofta anförs konkurrensskäl – att skapa en ”jämn spelplan” med samma regler för alla – som argument mot nationella regler kring frågor som statliga subventioner, konsumentskydd och miljöhänsyn.

Inom EU har utvecklingen från nationella beslut till lagar och direktiv från EU gått extra snabbt. Överstatliga regleringar via EU har ofta varit mer långtgående än de nationella som de ersatte. Många av dessa krav, inte minst på vad gäller klimat och miljö, är förvisso utmärkta, men vem kunde, när vi gick med i EU, ana att EU:s ministerråd skulle fatta beslut om att fördubbla kvoterna för strömmingsfiske i centrala Östersjön?

Nationalstaten har abdikerat ”uppåt” – till internationella normer, lagar och överenskommelser – från många viktiga politikområden. Men som vi tydligt kan se i Sverige har staten också abdikerat ”nedåt”: inom centrala välfärdsområden som vård, skola och omsorg har i dag regioner, kommuner och den privata marknaden i dag ett helt avgörande inflytande. Motsvarande förskjutning har skett i många andra länder. Regeringar och parlament har fått se sina befogenheter krympa.

Ett problem i sammanhanget är frågan om ansvarsutkrävande. För krav – på

till exempel rättvisa – måste det finnas en adressat. Den individ eller grupp som känner sig missgynnad måste kunna rikta sina krav till en adressat med befogenhet att gripa in. För barn kan det vara en förälder, för fotbollsspelare en domare. Men hur ställer man krav och utkräver ansvar om besluten fattas av WTO, EU eller Marknaden? Eller om förskolor och äldreboenden i slutändan ägs av utländska riskbolag eller saudiska oljefonder?

Politiskt ansvarsutkrävande har blivit en demokratisk akilleshäla, inte bara i Sverige. Och allt kan inte skyllas på globaliseringen. Det var till exempel inhemska lobbygrupper och högerpolitiker som fick Sverige att genomföra världens mest extrema bolagisering och marknadisering av skolan. De privatiseringar av offentligt drivna verksamheter inom områden som vård, skola, omsorg och samhällsviktig infrastruktur som ägt rum i land efter land är inte ofrånkomliga konsekvenser av globaliseringen utan beslut av nationella regeringar och parlament. Detsamma gäller många av de skattereformer som gjort att det blivit väldigt billigt att vara rik. Och de rut- och rotavdrag och ISK-konton som framför allt utnyttjas av hög- och medelinkomsttagare är genuint svenska innovationer.

Nationalstatens abdikering är inte minst slående när det gäller penningpolitik. En central trossats – som till och med har skrivits in i EU:s ”grundlag”, Lissabonfördraget – är den om centralbankernas självständighet.⁴ En regering ska ha ansvar för finanspolitiken, en oberoende centralbank för att ”säkerställa prisstabilitet”, dvs. inflationsbekämpning.

Mot denna bakgrund är det lite märkligt att ta del av 2024 års många eftervalsanalyser. I land efter land gavs den höga inflationen under några år en stor del av skulden för de nederlag som regeringspartier fick vidkännas. Speciellt ironiskt är det att inflationen i början av 2020-talet i huvudsak var en följd av händelser som låg helt utanför ländernas egen kontroll. Exempel är covidkrisen, som medförde svåra avbrott för etablerade leveranskedjor. Bland annat stängdes en rad kinesiska hamnar ned under lång tid. Det ryska anfallskriget mot Ukraina, som skapade turbulens på världens spannmåls- och råvarumarknader, kom kort därefter. Regering efter regering gav kampen mot inflationen högsta prioritet, samtidigt som de självständiga centralbankerna försökte bekämpa den utbudsdrivna inflationen genom att strypa efterfrågan med hjälp av höga räntor. En sorglig historia.

Globalisering, skatter och kapitalflykt

Till de branscher som dragit störst fördel av den explosiva utvecklingen på kommunikationsområdet hör de finansiella marknaderna.

Avskaffandet av valutaregleringar och andra kapitalkontroller har medfört en gigantisk maktförskjutning till förmån för dem som har något kapital att flytta.

4 EU:s så kallade grundlag är en märklig skapelse. Normala grundlagar brukar ju stadga *hur* beslut ska fattas, men inte *vilka* beslut. Men i detta avseende är Lissabonfördraget en hybrid, som på område efter område fattar ekonomisk-politiska beslut å medlemsländernas vägnar. EU-domstolens tolkning av EU:s lagar kan också nämnas i detta sammanhang. EU-domstolens utslag går konsekvent i en marknadsvänlig, för att inte säga nyliberal, riktning.

De städse alerta finansmarknaderna är vakna dygnet runt, och sätter blixtnabbt betyg på demokratiskt fattade beslut.

Tydligast är detta på skatteområdet. I land efter land har skatterna på kapital sänkts just med hänvisning till globaliseringen. Med fria kapitalrörelser blir det svårt att övertyga de förmögna om nyttan av att behålla sina pengar i länder där kapitalinkomster och förmögenheter beskattas.

Även företagsskatterna pressas nedåt av krafter som sammanhänger med globaliseringen.

De stora transnationella företagens lokaliseringsbeslut styrs av en rad olika faktorer – såsom kvaliteten på landets institutioner och fysisk infrastruktur, politisk stabilitet, tillgång till välutbildad arbetskraft, lönenivåer med mera – men företagsbeskattningen spelar givetvis roll, och både nord och syd har de senaste decennierna bevittnat en successiv sänkning av skatter på företag och på kapitalinkomster. Den svenska bolagsskatten, som ännu i slutet av 1980-talet var 52 procent, har i dag sänkts till 20,6 procent med hänvisning till behovet av konkurrenskraftiga företagsskatter.

De ”rörliga skattebaserna” – som kapital och högt utbildade människor – har i en globaliserad värld goda möjligheter att utöva skatteutpressning mot de olika nationalstaterna. I land efter land har skattesystemen blivit mindre och mindre progressiva. Marginalskatter sänks för höginkomsttagare och kapitalbeskattningen lindras.

Den blixtnabba, elektroniska hanteringen av det vi kallar pengar har skapat ökade möjligheter att föra över gigantiska belopp från ett konto till ett annat och från ett land till ett annat. Merparten av alla dessa transaktioner är givetvis legitima, men många döljer också rent kriminella aktiviteter. Enligt uppskattningar undandras omkring 500 miljarder dollar från beskattning varje år genom kapitalflykt och andra olagliga transaktioner.⁵

Vissa framsteg har gjorts när det gäller internationellt samarbete mot penningtvätt och kapitalflykt. Många bilaterala avtal om informationsutbyte mellan olika länders banker har slutits med länder som traditionellt har tillämpat en sträng banksekretess, och enorma undangömda förmögenheter har avslöjats i länder som Panama, Liechtenstein och Schweiz. Men kryphålen är många och stora, och i och med framväxten av bitcoin och andra kryptovalutor torde kontrollen försvåras ytterligare.

För världens låg- och medelinkomstländer är skatteflykten ett gigantiskt problem. Kriminella nätverk och korrupta företag och privatpersoner berövar årligen många länder summor som motsvarar en betydande del av skatteinkomsterna. Inte minst multinationella företag inom sektorer som olja, gas, gruvor och skog är i många länder i syd ansvariga för både korruption och skatteflykt.

De riktigt stora problemen är ändå inte den rena brottsligheten utan alla

⁵ Kriminella handlingar som skatteflykt och penningtvätt är av naturliga skäl svåra att kvantifiera, men bra analyser och ungefärliga data finns på <https://taxjustice.net>.

kryphål i skattelagstiftningen. De multinationella företagens internprissättning har sedan länge gjort det möjligt att välja vilket land man vill betala skatt i. Typiska upplägg för ett företag kan till exempel vara att det har sin huvudsakliga verksamhet i Sverige men är registrerat på Irland, eller på en karibisk ö, och utnyttjar polsk eller lettisk arbetskraft. Ett dotterbolag i ett skatteparadis kan ta ut höga räntor, s.k. räntesnurror, från sitt svenska moderbolag så att ägarbolagets vinst blir noll. Med komplicerade upplägg med korsägande och dotterbolag i en mängd olika länder är det ofta svårt eller omöjligt att kartlägga vem som är den ”egentliga” ägaren av ett visst bolag.⁶ Vem äger till exempel de svenska skolkoncernerna Academedia eller Engelska Skolan? Bra fråga, men svår att besvara.

Det är viktigt att bekämpa den ekonomiska brottsligheten. Men minst lika viktigt är att komma åt de fullt legala möjligheter till skatteflykt som globaliseringen bjuder på.

Mot bakgrund av de problem som globaliseringen medfört vad gäller frågor som demokrati, rättvisa och miljö vore det naturligt om politiska rörelser till vänster, eller åtminstone i mitten, var tongivande i debatten om globaliseringens avigsidor. Och så var det också länge. Men inte längre. Sedan några år tillbaka kommer attackerna framför allt från höger, och från ekonomiska och geopolitiska händelser som kastat grus i hyperglobaliseringen.

6 Lars Anell (2024) ger rader av lustiga – eller, om man så vill, olustiga – exempel på hur till synes svenska företag i själva verket ägs av kinesiska eller andra utländska intressen.

Kapitel 2:

Hyperglobaliseringen under hot

Ordet globalisering förknippas i dag allt oftare med något negativt. Framför allt gäller det hos den svärm av nationalistiska högerpopulister som skyller det egna landets problem på utlandet, eller åtminstone utlänningar. I de extrema formerna tar sig detta budskap formen av teorier om ”folkutbyte”, som i Europa blivit ett täckord för att hävda att invandrare – läs muslimer, eller i USA andra, icke vita folkgrupper – är i färd med att trycka tillbaka den vita, förmodat kristna, majoritetsbefolkningen.

Och utmed hela den politiska skalan har invandringspolitiken förskjutits i restriktiv riktning. I vulgärargumentationen anklagas de invandrare som har jobb för att ”ta jobben ifrån oss” och de som är arbetslösa för att inte jobba.

I land efter land ifrågasätts nu öppet själva rätten till asyl för människor som flyr undan förtryck. Den öppenhet som hyperglobaliseringen erbjöd varor, tjänster och kapital har åtföljts av allt hårdare restriktioner för människor. Och till och med inom EU, där Schengenavtalet skulle garantera fri rörlighet inom EU för unionens medborgare, har rörligheten på senare år naggats i kanten av en flora av gränskontroller.

På det handelspolitiska området börjar utvecklingen mot allt friare rörlighet för varor och tjänster ersättas av en mer regionaliserad världsordning. Protektionism, i kombination med växande geopolitiska spänningar, riskerar att ge upphov till handelskrig av en omfattning vi inte upplevt sedan 30-talet. Orden *deglobalization* och *decoupling*, och det något mjukare *derisking*, har börjat dyka upp i den engelskspråkiga pressen.

Syftet med detta kapitel är att diskutera de ekonomiska och politiska motkrafter som hyperglobaliseringen står inför. Kanske kommer perioden 1980–2016 i framtida historieböcker att beskrivas som en parentes?

Från fallande till stigande transportkostnader

Den trend mot sjunkande kostnader för transporter som länge präglade utvecklingen ser ut att ha brutits år 2020.

Många av de rubriker vi sett i tidningarna de senaste åren om skenande kostnader för transporter avspeglar en bubbla snarare än ett trendbrott. Under coronakrisen läste vi om logistikkaos, igenkorkade hamnar och brist på containerfartyg och lastbilschaufförer. Ett fartyg, *Ever Given*, gick i mars 2021 på grund och blockerade länge Suezkanalen, med skyhöga fraktpriser som följd. Sedan dess har vi hört om ryska attacker mot Ukrainas exporthamnar och om huthi-

rebeller som från Jemen beskjuter fartyg i Röda havet och tvingar mycket av sjöfarten att ta omvägen över Godahoppsudden. Nya hot tillkommer ständigt.

Mycket av detta kan vara av övergående natur. Men högre bränslepriser och försäkringspremier får vi nog leva med. De växande kraven på globala koldioxidskatter kan komma att sprida sig utanför EU, som redan i dag har en variant av sådana skatter, nämligen ett system för handel med utsläppsrätter där priserna successivt förväntas fortsätta att stiga. Klimattullar mot länder och företag med stora utsläpp står redan på EU:s dagordning. Och det är förhoppningsvis en tidsfråga innan vi får se beslut från EU om att minska, och helst avskaffa, de subventioner av sjöfart och flyg som bl.a. skattebefrielsen på bränsle utgör. I Sverige liksom i resten av världen.

Den elektrifiering av världens fordonspark som många sätter sitt hopp till kommer att bli både dyr och svår att genomföra. Drygt 95 procent av världens transporter sker ännu med hjälp av fossila bränslen. Och samtidigt som nya personbilar är mindre skadliga än gamla blir bilarna allt större. År 2023 stod material- och elslukande suvar för nästan 50 procent av den rika världens nybilsförsäljning.

Att elektrifiera bara en liten del av världens över en och en halv miljard fossildrivna fordon skulle kräva enorma mängder elektricitet. Och batterier. Och fossila bränslen till alla investeringar som krävs.

Det är svårt att se hur efterfrågan på sällsynta jordartsmetaller – som finns lite överallt men som i dag framför allt utvinns i Kina och i en handfull ”konfliktländer” i Afrika – ska kunna tillgodoses utan kraftiga prishöjningar. Och utan allvarliga miljö- och markanvändningskonflikter i kampen om de knappa mineralerna.

Den enda transport som är fossilfri är den inställda transporten.

Det finns mycket som talar för att det kommer att bli dyrare att transportera varor och människor. Men om inget dramatiskt inträffar kommer kostnaderna för IT-baserad kommunikation att fortsätta att vara extremt låga, även om oron för avlyssning, bristande cybersäkerhet och svaga digitala brandväggar växer. Kanske går den gamla snigelposten en ny vår till mötes, åtminstone bland gängkriminella.

Och kanske kommer hemarbete och digitala möten, som fick ett uppsving under coronakrisen, att ersätta många dyrbara resor. Kanske.

Tidiga varningar för hyperglobaliseringens risker

”Slaget om Seattle” år 1999 markerar höjdpunkten, och därmed också början på slutet, för den kritik ”nedifrån” mot globaliseringens avigsidor som förknippas med folkliga rörelser. Åren innan hade ett internationellt nätverk med rötter i den franska vänstern kallat *Attac* (*Association pour une Taxation des Transactions Financières pour l’Aide aux Citoyens*), bildats med udden riktad mot de spekulativa finansiella marknadernas växande dominans. Profilfrågan var kravet

på att införa en s.k. Tobinskatt, uppkallad efter den amerikanske nationalekonomen James Tobin, som förespråkade en liten transaktionsskatt på alla kortsiktiga finansiella transaktioner.

Tobinskatten, och kritik av den rådande frihandelsdoktrinen, blev även en viktig symbolfråga för den kortlivade svenska delen av Attac-rörelsen.

Till skaran av välkända nationalekonomer som tidigt varnade för riskerna med ”hyperglobalisering” hör de amerikanska ekonomerna Joseph Stiglitz och Dani Rodrik. I skottgluggen stod de recept som gick under rubriken ”*Washington consensus*”, med dess starka betoning av privatisering och avreglering även av de finansiella marknaderna. Hos Stiglitz har det framför allt varit effekterna på inkomstfördelningen som lyfts fram i rader av böcker och artiklar: frihandel skapar inte bara vinnare, utan även förlorare, och de finansiella marknadernas ökade makt har medfört växande klassklyftor och minskat spelrum för rättvisa skattesystem och välfärdspolitik.

Tidigt ute med sina varningar var Dani Rodrik, som redan 1997 publicerade en starkt globaliseringsskeptisk bok, *Has Globalization Gone too Far?* I boken ifrågasatte Rodrik vissa förhärskande dogmer, som att frihandel och avreglering verkligen var de faktorer som låg bakom den spektakulära ekonomiska tillväxten i ett antal asiatiska länder. Var det inte snarare så att länder som Sydkorea, Singapore, Kina och Indien – för att inte tala om USA, Europa och Japan! – under lång tid hade fört en förhållandevis protektionistisk politik med tullskydd för den egna industrin och med en uppsjö av statliga subventioner och statsstyrd kreditgivning? En av Rodriks poänger var att det var först när oortodoxa medel skapat ett konkurrenskraftigt näringsliv som dessa länder liberaliserade sin utrikeshandel och inledde en försiktig avreglering av de finansiella marknaderna. Ett land som Kina har fortfarande kvar olika kontroller av bland annat kapitalrörelser.

I en senare bok (2011) vidareutvecklar Rodrik sin kritiska hållning och ställer frågan om det verkligen går att förena ”hyperglobalisering” med minskade klassklyftor och politisk demokrati. Eftersom ideliga omstruktureringar präglar en extremt globaliserad ekonomi är det, menar Rodrik, extra angeläget att förstärka de skyddsnät som gör att människorna inte far alltför illa i en värld där snabba förändringar och arbetslöshet hela tiden hotar. Rodriks slutsats är pessimistisk: samtidigt som det är välfärdsstater som till exempel de nordiska som är bäst lämpade att hantera hyperglobaliseringens risker sätter finansmarknadernas krav på lägre skatter, offentliga utgifter och löner press på de länder som försöker försvara sina medborgare. Folkstyret undermineras, och i brist på en global ordning som begränsar kapitalets frihet att spela ut olika länder och löntagare mot varandra måste nationalstaterna själva undvika att hamna i hyperglobaliseringens fälla.

Från *government failures* till *market failures*

Man ska inte överdriva det politiska genomslaget för den skepsis mot globaliseringen som Stiglitz, Rodrik och andra välkända ekonomer började ge uttryck för. Men en vindkantring var på väg, och en rad händelser av både ekonomisk och politisk natur har banat väg för en mer pragmatisk syn på en lämplig rollfördelning mellan stat och marknad. Kanske hade världen gått för långt i avreglering och privatisering?

Den mest spektakulära illustrationen till hyperglobaliseringens systemkris i nord var den stora finanskrisen 2008. Efter 2008 blev kritiken mot världsekonomin ”finansialisering” alltmer intensiv. För många blev krisen ytterligare ett belägg för att de finansiella marknaderna är instabila. Om den nyliberala vågen sedan början av 1980-talet koncentrerat sig på den offentliga sektorns brister (*government failures*) kom finanskrisen att belysa så kallade marknadsmisslyckanden (*market failures*).

Finanskrisen 2008 avslöjade obarmhärtigt de finansiella marknadernas flockmentalitet och oförmåga att hantera risk. De under 1980- och 1990-talen förhärskande teorierna om finansiella marknader, som gick under samlingsnamnet ”hypotesen om effektiva marknader” – *efficient market hypothesis*, och som belönats med flera Nobelpris i ekonomi – såg inte ut att tåla en närmare granskning.

I likhet med flertalet andra finanskriser föregicks krisen av en successiv avreglering av de finansiella marknaderna och av ”bubblor” på världens aktie- och bostadsmarknader.⁷ Epicentrum för krisen var den amerikanska bostadsmarknaden, och konkurserna för några stora bolåneföretag drog med sig rader av banker, med storbanken Lehman Brothers i spetsen, i fallet.

Trots massiva statliga stödåtgärder medförde finanskrisen 2008 en kraftig nedgång i världshandeln och en djup lågkonjunktur i samtliga OECD-länder.

Riskerna med världsekonomin sårbarhet och ryckighet blev uppenbara 2008. Till den växande instabiliteten i världsekonomin ska läggas det hot mot den politiska demokratin som finansmarknadernas roll som ekonomiska överdomare illustrerar. ”Hur ska marknaderna reagera?” var en fråga som politikerna tvingades ställa inför varje viktigt beslut om ekonomisk politik.

Fler och fler inflytelserika ekonomer började tala sig varma för något slags återreglering. Den tidigare så starka uppslutningen kring *Washington consensus* eroderade efter finanskrisen. Inom mäktiga institutioner som Världsbanken och IMF förändrades tonläget. Den tidigare besattheten vid inflation, budgetunderskott och avregleringar började ersättas av en pragmatism där tonvikten – åtminstone i teorin, inte alltid i praktiken – försköts till välfärdsfrågor och risker för växande klassklyftor. Båda institutionerna öppnade rentav för att tillåta valutaregleringar.

Eurokrisen, som briserade 2010, var en kombination av finansmarknadernas

7 Om den globala finanskrisen 2008 och dess efterverkningar har det skrivits ofantligt mycket. Mina egna bidrag är *Världens springnota* (de Vylder 2009) och *Eurokrisen* (2013).

irrationalitet och dåliga politiska beslut. Det allra sämsta var bildandet av en gemensam valuta för en rad olika länder med skilda förutsättningar och konkurrenskraft. Åren före eurokrisen hjälpte en rad europeiska storbanker till med att blåsa upp spekulativa fastighetsbubblor i euroländer som Spanien, Irland och Grekland, vars ekonomier kraschlandade när bubblorna sprack. Invektiven haglade mot de berörda krisländernas regeringar, som ålades drastiska åtstramningsprogram som påminde om de gamla recepten mot skuldsatta länder i syd: avreglera, privatisera, minska den offentliga sektorn, strama åt! Krisländerna sattes i praktiken under EU:s förmyndarskap.

Det som hanteringen av såväl finanskrisen som eurokrisen illustrerar är en återgång till en statlig – i eurokrisens fall överstatlig – interventionism. Hanteringen av finanskrisen, däremot, hade starka inslag av gammaldags keynesianism: krisen skulle lindras med hjälp av stora statliga subventioner till krisande banker och hushåll. Dock inte, tyvärr, med hårdare restriktioner mot de huvudansvariga för krisen: världsekonominns finansiella svans.

Det gällde att rädda bankerna, lugna de finansiella marknaderna och upprätthålla efterfrågan i ekonomin. När det gällde eurokrisen hanterades denna däremot snarast genom att ställa Keynes upp och ned: viktiga banker räddades, men krisen måste bemötas med patriotisk sparsamhet. För de drabbade hushållen, och för den offentliga sektorn, var det åtstramning som gällde.

2010-talet markerade en successiv omsvängning inom den globala högern. Tydligast var detta i USA, där det republikanska partiet förändrades från att vara ett liberalt, eller snarast nyliberalt, parti till ett illiberalt, protektionistiskt parti. När Donald Trump valdes till USA:s president 2016 fanns det redan gott om allierade i Europa som representerade liknande strömningar. Den brittiska brexitomröstningen 2016, som ledde till att Storbritannien lämnade EU några år senare, är ett av många exempel på hur främlingsfientlighet kommit att dominera bland konservativa européer.

Globalisering och klimat⁸

Klimat- och miljöfrågor är de klassiska exemplen på marknadsmisslyckanden. Nationalekonomer har sedan mer än 100 år diskuterat dessa problem under begreppet ”negativa externa effekter”, det vill säga skadliga konsekvenser som inte belastar den som skadar miljön eller klimatet utan vars kostnader drabbar andra än utsläpparen. Det klassiska ekonomsvaret har varit ”*polluter pays principle*”: de som förorenar vatten, luft eller övrig miljö ska också tvingas betala. Till exempel genom en koldioxidskatt.

Handelsliberalisering, växande realinkomster och billigare transporter har gjort att världshandeln har ökat exponentiellt. Långväga containertrafik har förvisso medfört minskade energikostnader och växthusgaser för varje ton som

⁸ Litteraturen om klimatkrisen är ofantlig, och av alla nytkomna böcker kan jag speciellt rekommendera Laestadius (2023). Mina kommentarer i detta sammanhang inskränker sig till några smått anekdotiska exempel.

transporteras över världshaven, men eftersom antalet ton har ökat ännu snabbare har utvecklingen ändå inneburit en kraftig ökning av utsläppen av koldioxid.

Svenska blåbär kan illustrera de smått absurda konsekvenserna av globaliseringen. Inför den svenska bärsäsongen flygs några tusen människor in från Thailand och Vietnam för att plocka bär i de norrländska skogarna. Bären rensas sedan i Polen eller Baltikum innan de fryses ned för att bli ingredienser i asiatiska naturläkemedel. De färska ”blåbär” vi ibland kan se i våra svenska butiker är stora, smaklösa bär som flugits in från Nordamerika.

En odlad lax i Norge föds upp på ansjovis från Peru, soja från Brasilien eller strömming från Östersjön innan den fraktas för rensning på andra sidan jordklotet, varifrån filéerna återvänder till våra Ica-butiker, eller till matborden i Shanghai.⁹

EU:s tidigare handelskommissionär, Cecilia Malmström, använde i sina föredrag om frihandelns välsignelser gärna som exempel ett mindre företag i Göteborg som tillverkade läckra glasstårtor. Så fint det var, tyckte liberalen Malmström, att dessa glasstårtor nu kunde fraktas till USA och säljas där nästan utan tullar.

Men hade det inte, för jordens klimat, varit bättre att skicka ett mejl med receptet, och en faktura, till en glassfabrikant i USA?

Och varje dag flyger 88 fulla Boeing 777 med paket från Kina till väst. Bara i oktober 2024 handlade nästan 600 000 svenska konsumenter prylar från de kinesiska bolagen Temu och Shein.¹⁰ Är detta hållbart?

I dag subventioneras den globala fossilindustrin med svindlande belopp. Det handlar om skattelättnader och allehanda subventioner till fossilbolag och fossilkonsumenter. Enligt IMF uppgår direkta och indirekta subventioner till utvinning och förbränning av olja, kol och gas till flera tusen miljarder USD. En siffra som kan jämföras med den rika världens gamla men icke infriade löften om att bidra med 100 miljarder dollar till den fattiga världens klimatanpassning. Siffran 100 höjdes på FN:s klimattoppmöte i Baku hösten 2024 till 300 miljarder, men konkreta utfästelser lyste med sin frånvaro.

De enda beslut om fossilsubventioner som har tagits på olika klimatpolitiska toppmöten har varit uppmaningar om att reducera ”ineffektiva subventioner” till fossila bränslen. Vad detta innebär är en tolkningsfråga.

Den AI-revolution vi ännu bara sett början av kan naturligtvis vara till stor hjälp i miljö- och klimatarbetet. Men AI kan också utvecklas till en gigantisk el- och klimatbov. Liksom den militära utrustning som präglar samtliga regioner i världen sedan ett par år tillbaka.

Och hur mycket tål jorden av en ständig tillväxt? Kan vi i de rika länderna verkligen fortsätta att förvänta oss reallöneökningar år efter år?

⁹ Mängder med andra exempel finns i Forsberg (2020).

¹⁰ Helmerson (2024).

Jordens många fattiga behöver förvisso ökade inkomster. Och bättre tillgång till sjukvård, utbildning och frihet att försöka nå sina drömmar om ett bättre liv. Men ett enkelt räkneexempel kan illustrera det orimliga i en exponentiell tillväxt av inkomsterna för planetens över- och medelklass.

Vid en procents årlig reallöneökning skulle en lågavlönad svensk med en nuvarande årslön på 300 000 kronor om tusen år ha en lön, i dagens penningvärde, på drygt 628 miljoner kronor. Att tro att detta är både möjligt och önskvärt är rena vanvettet.

Donald Trump 1.0 och protektionismens återkomst

Till de första beslut som togs av Trump under hans första mandatperiod var att dra sig ur en rad internationella avtal, som Iranavtalet och Parisavtalet om klimat. Samtidigt inleddes en intensiv kampanj mot FN-systemet och mot hela det system av internationella spelregler som byggts upp under decennier. På det handelspolitiska området avbröt USA samtalen om det nästan framförhandlade frihandelsavtalet TPP (*Trans-Pacific Partnership*) med tolv Stillahavsländer. Den stora vinnaren på detta var förmodligen Kina, som snabbt sydde ihop ett nästan lika omfattande handelsavtal, RCEP (*Regional Comprehensive Economic Partnership*), under kinesisk ledning.

Det ord som Donald Trump sagt sig älska mest av alla är *tariffs*, tullar. Trumps första regeringsperiod, och Storbritanniens brexit, kan därför sägas markera början på slutet för hyperglobaliseringen.

Det nya med Trump var inte bara de kraftiga tullhöjningarna på bl.a. stål och aluminium, som drabbade både EU och mängder med amerikanska företag som var beroende av importerat stål och aluminium. Det nya var det nymerkantilistiska budskapet: export är bra, import dåligt. *Buy American!* Handelspolitik är ett nollsummespel: antingen vinner du eller jag. Höjda handelshinder är bra för amerikanska jobb. Hot om tullhöjningar kan också användas som förhandlingskort om en rad andra saker, som till exempel krav på Mexikos regering att stoppa människor som försöker ta sig in i USA.

I skottgluggen stod hela det globala handelspolitiska regelverk som utformats inom ramen för WTO sedan 1995. Ända sedan 2017 har USA konsekvent – fler än 75 gånger! – lagt in sitt veto mot att fylla vakanta platser i WTO:s handelspolitiska tvistlösningsdomstol i Genève. Följden har blivit att inga bindande beslut om brott mot WTO:s regler har kunnat fattas på många år. Inte heller under Joe Biden, som i stora stycken fullföljde Trumps protektionistiska politik, om än inte handelsfientliga retorik, gjordes någonting för att återställa något av WTO:s auktoritet.

Varken republikanerna eller demokraterna vågar i dag utmana den våg av protektionism som svept över USA de senaste åren. Och även i Europa råder protektionistiska stämningar. Som svar på tullhöjningarna under Trump 1.0 beslöt EU att svara med att höja tullarna på vissa varor som ansågs inrikespolitiskt

känsliga i USA. I stället för att vända andra kinden till, och låta konsumenter och producenter i USA betala högre priser för varor med högt importinnehåll, valde EU att acceptera inviten att delta i ett handelskrig där förlorarna är långt fler än vinnarna.

Donald Trump och andra anhängare av handelshinder fick i början av år 2020 oväntad draghjälp från ett virus som under mer än ett år kom att dominera mycket av det globala nyhetsflödet.

Covidkrisen

Covidkrisen avslöjade hur extremt snabbt en pandemi kan spridas i en värld där nationsgränserna spelar allt mindre roll som barriär mot smittsamma sjukdomar. De länder som i likhet med Kina försökte stänga ute viruset betalade ett högt ekonomiskt pris, och när gränserna väl öppnades blev, som fruktat, smittspridningen så snabb att vinsterna med en nära nog total isolering från omvärlden framstod som små i förhållande till kostnaderna.

Covid visade också hur beroende många företag blivit av långa leveranskedjor. Stängda hamnar i Kina skapade stora problem för leveranser av insatsvaror, reservdelar och komponenter till mängder av företag runtom i världen. Transportvägar bröts, och tusentals lastbilar samlades i containerhamnar världen över i väntan på tillgängliga fartyg och öppna hamnar. Att diversifiera sitt nätverk av underleverantörer blev både dyrt och tidsödande, och det sägs att det gamla uttrycket *just in time* alltmer ersattes av *just in case* i många styrelserum.

Däremot blev den framgångsrika jakten på verksamma vacciner en triumf för internationellt samarbete, och för samarbetet mellan offentlig finansiering, forskare och privata läkemedelsföretag. Dock spädde coronakrisen i många länder på en obehaglig form av protektionism: smittan skyldes på omvärlden, och det gällde att se upp med resande från utlandet. Gränskontroller!

Den snabba utvecklingen av verksamma vacciner gav också upphov till en utbredd vaccinnationalism, där en handfull rika länder var snabba med att komma åt de åtråvärda vaccinerna. Länderna i syd stod sist i kön.

Ryssland, Kina och geopolitik

Det ryska anfallet mot Ukraina den 24 februari 2022 var den största geopolitiska chock som världen drabbats av sedan andra världskriget.

När och hur kriget ska sluta vet ingen. Men en sak är säker: Den politiska och ekonomiska världskartan har redan ritats om för lång tid framåt.

En uppenbar följd av den ryska aggressionen är att militärutgifterna har ökat kraftigt, inte bara i Ryssland och Nato. De kinesiska ledarnas öppna hot mot Taiwan, och växande konfrontativa närvaro i farvattnen utanför Ost- och Syd-asien, har också bidragit till att riskerna för förödande militära konfrontationer har fått land efter land i Asien att rusta upp.

”Säkerhet” har, efter den nya geopolitiska situation som har uppstått efter februari 2022, fått en allt vidare innebörd. Redan covidkrisen, med talet om

vaccinsäkerhet, skapade en grogrund för protektionism. I dag har strävan efter nationell eller åtminstone regional självförsörjning ökat, inte minst inom EU. ”Energisäkerhet”, förstås. Och ”halvledarsuveränitet”. ”Strategisk autonomi”, ett begrepp som först lanserats av Frankrikes president Macron, har i dag anammats på EU-nivå. Europa bör sträva efter regional produktion av mikrochip och batterier och mycket annat som behövs.

Den uppmärksammade så kallade Draghi-rapporten, som presenterades förra året som ett förslag till handlingsplan för EU, har sitt fokus inte bara på Europas sviktande konkurrenskraft utan inte minst på geopolitiska överväganden: försvar och säkerhet.

Den nya EU-kommissionen innehåller inte längre en handelskommissionär utan en ”handels- och ekonomisk säkerhetskommisionär”.

De moderna politiska slagorden har mycket lite att göra med ett bejakande av frihandel och öppna gränser. Snarare är parollen: ”Ta tillbaka kontrollen!” Kontrollen över gränserna, kontrollen över strategiska varor och tjänster.

Även internationellt inriktade företag har blivit tvungna att beakta de nya geopolitiska realiteterna. Covidkrisen hade avslöjat riskerna med att vara beroende av långa leverantörskedjor och ständiga avbrott i transporter, och begrepp som *reshoring* eller *homeshoring* – att hämta hem produktionen av färdiga varor och komponenter till det egna landet – blev snabbt gängse jargong i styrelserum och bland ekonomijournalister. Och i takt med att sanktionsvapnet kom till allt flitigare användning från USA och Europa kom det att talas alltmer om *friendshoring*; det blev riskabelt att vara alltför beroende av produktion i stater som riskerade att drabbas av sanktioner, varför många företag valde att flytta över viss produktion från länder som Kina till Vietnam, Indien, Thailand eller Bangladesh.

För företag verksamma i Kina har också risken ökat att bli brickor i ett spel där Kinas alltmer nationalistiska ledare kan tänkas svara på västliga sanktioner med egna motåtgärder mot utländska företag. Kina har blivit ett väldigt lättkränkt land, där ganska betydelselösa handlingar från omvärlden kan besvaras med diplomatiska och handelspolitiska sanktioner. Detta är något som bl.a. Australien (vars regering ville undersöka om inte covid härrörde från ett kinesiskt laboratorium), Kanada (som arresterade en hög chef för det kinesiska telebolaget Huawei) och Litauen (som öppnade för kontakter med Taiwans regering) har fått känna på. Och omvärlden har lärt sig att Kina utan förvarning kan ta till exportrestriktioner på insatsvaror som i väst bedöms som strategiska.

Som ett uttryck för tendensen till ”avglobalisering” kan också nämnas den mycket kraftiga nedgång i utländska direktinvesteringar, framför allt i Kina men även i globala syd, som har ägt rum de senaste åren.

Nationalstatens renässans

Ett flertal begrepp som snarast var bannlysta under hyperglobaliseringens storhetstid har gjort comeback. Till exempel var ”industripolitik” länge något suspekt, och både WTO:s och EU:s konkurrensregler satte bestämda gränser för hur långt stater kunde gå i subventioner av de egna företagen. I dag skallar ropen på statsstödda subventioner.

Statens renässans i den ekonomiska politiken ska inte förväxlas med keynesianismens återkomst. Argumenten varierar, men i både USA och EU handlar det bl.a. om att möta hoten från Kina. Och om ”nationell säkerhet”. Och i fallet EU om att förbättra produktivitet och konkurrenskraft i en region som ofta beskrivs som på dekis. I USA fördes även klimathotet – under Joe Biden, men inte under Donald Trump – fram som ett skäl att ge statligt stöd åt den ”gröna omställningen”.

Mycket av detta är säkert klokt. Ny, klimatvänlig teknik kan behöva offentligt stöd. Men det finns också stora risker med att legitimera allehanda dyra satsningar med ädla motiv. Nationalstaternas och EU:s iver att finansiera privata företag på skattebetalarnas bekostnad riskerar att leda till rader av stora prestigeprojekt som varken är privatekonomiskt eller samhällsekonomiskt lönsamma.¹¹ Min tilltro till EU-kommissionens – eller den svenska regeringens – industripolitiska kompetens är begränsad. Och klimattullar kan i värsta fall urarta till ren protektionism.

För alla som i likhet med mig varit kritiska mot att den offentliga sektorn har fått ge vika för marknaden på område efter område finns det skäl att bejaka det nyvakna intresset för nationalstatens betydelse. Frågor om demokrati och rättvisa kräver politiska beslut, och möjlighet till ansvarsutkrävande. Men man kan också känna en viss oro när både en reformistisk vänster och delar av den nationalistiska högern blivit statskramare. Och när privata företag och välbeställda lobbyister får allt större inflytande över våra politiska beslut bör vi inte bara ställa frågan: *Vad kontrollerar staten?* Utan också, och kanske viktigare: *Vem kontrollerar staten?*

Och synen på statens roll är långtifrån entydig. I Storbritannien inför brexitomröstningen tolkades slagord om att ”Ta tillbaka kontrollen!” som krav på att stoppa invandringen. Detsamma, givetvis, i Donald Trumps USA. I dagens Sverige används samma ord av den politiska vänstern som uttryck för en önskan om att återta den offentliga sektorns kontroll över privatiserade välfärdstjänster. Och i den libertarianska höger som representeras av namn som Elon Musk och Argentinas Javier Milei kombineras krav på minskade regleringar och en slakt på den offentliga sektorn med ökad statlig repression mot invandrare, fackföreningar och oliktänkande.

¹¹ För exempel på dyra men helt misslyckade industrisatsningar inom ramen för EU:s *green deal*, se till exempel Sandström och Stenkula (2025). Och i Sverige har vi ju Northvolt.

Frågan om sanktioner

I en tid av politisk rådlöshet när det gäller för USA och EU att bemöta det ryska angreppet på Ukraina har sanktionsvapnet fått en omfattning som blivit svår att överblicka.

Ekonomiska sanktioner mot stater, företag och privatpersoner som USA av politiska skäl ogillar har alltid ingått i USA:s arsenal. Detta vapen har på senare år avlossats allt oftare. Bland de mer omtalade finns handelsembargon mot traditionella fiender som Kuba, Nordkorea, Iran och på senare år Venezuela. Men dessa omfattande embargon är bara toppen av ett isberg. I många länder har USA infört riktade sanktioner mot enskilda sektorer eller individer. Kinas ekonomi har drabbats dels av straffullar under både Trump och Biden, dels av förbud mot enstaka företag att handla med USA. Efter det ryska anfällskriget mot Ukraina har både USA, EU och somliga andra länder infört handelssanktioner både mot Ryssland och mot företag som misstänks vara ryska bulvaner.

Enligt en översikt av Gal Luft (2018) riktade USA redan före Ukrainakriget ekonomiska sanktioner av skilda slag mot en tiondel av världens länder, med en sammanlagd befolkning på drygt två miljarder. Enligt en färskare översikt (Sabatini 2024) är i dag ett par dussin länder utsatta för så breda sanktioner att det ”i princip” är förbjudet att göra affärer med dem. Till detta ska läggas otaliga misshagliga individer och företag som belagts med olika typer av restriktioner i enlighet med USA:s *Trading with the Enemy Act*.

Den ryska ekonomin har förvisso drabbats av ökade kostnader och besvär, och stoppet för ryska medborgare att semestra och shoppa i väst torde ha skapat åtskillig frustration inom medelklassen och uppåt. Men kanske har de politiska effekterna av sanktionsvapnet överdrivits. I de länder som varit längst och hårdast drabbade av amerikanska sanktioner, som Kuba, Nordkorea och Iran, har de eftersträlvade regimskiftena uteblivit.

Det är alldeles för tidigt att utvärdera sanktionerna mot Ryssland, vars uttalade syfte har varit att förmå Ryssland att lämna Ukraina. Men en oönskad sideoffekt har varit framväxten av en rad nya affärsvägar och politiska allianser för att sälja rysk olja och gas och förse Ryssland med nödvändiga importvaror. Ryskkontrollerade ”skuggfartyg” med rysk olja i lasten har, som bekant, ofta dykt upp i Östersjön. Och så länge ekonomiskt viktiga länder som Kina, Indien och Turkiet, och flertalet länder i syd, fortsätter att handla med Ryssland riskerar sanktionerna att även gynna en rad andra stater och företag som tjänar bra på att hjälpa Ryssland att kringgå sanktionerna.

Försöken att ekonomiskt bestraffa och isolera företag som samarbetar med Ryssland har även skapat en växande opinion i många stater för att frigöra sina utlandsbetalningar och valutareserver från den amerikanska dollarn. Kina har sedan flera år tillbaka börjat göra affärer med omvärlden i sin egen valuta. Även ledare som inte kan räknas som Putins vänner, som t.ex. Lula i Brasilien, plä-

derar i dag för att skapa något slags BRICS-valuta som alternativ till dollarn.¹² Att utesluta land efter land från möjligheterna att använda det internationella betalningssystemet SWIFT kan visa sig vara en bumerang som påskyndar de-troniseringen av dollarn som det självklara betalningsmedlet för internationella transaktioner. Vilket i och för sig vore önskvärt, även om det på kort sikt kan spela Putin i händerna.

Men förmodligen är det bara en tidsfråga innan Donald Trump upphäver alla ekonomiska sanktioner mot Ryssland.

Donald Trump 2.0 och den närmaste framtiden

När detta skrivs har Donald Trump just svurits in som USA:s fyrtiosjunde president. Trumps oförutsägbarhet och tendens att byta uppfattning i fråga efter fråga gör det svårt att sia ens om den närmaste framtiden, men om vi ska ta några av hans viktigaste vallöften på allvar finns det vissa saker vi åtminstone kan spekulera kring.

Det finns, för det första, skäl att tro att Trumpadministrationen kommer att fullfölja en nationalistisk och protektionistisk politik med ledord som *America First!* och *Buy American!* Tullhöjningar mot både vänner och fiender är att räkna med, även om flera av hans många utspel om tullar kanske mest ska ses som utspel för att vinna segrar i någon helt annan fråga.

Ekonomiska trakasserier mot Kina är att vänta, även om den – tillfälliga? – parhästen Elon Musk torde vilja fortsätta att göra goda affärer med Kina och göra sitt bästa för att dämpa Trumps mest extrema handelspolitiska impulser. Och kanske blir det fallande börskurser, snarare än Trumps fega partikamrater, som gör att världen slipper chockhöjda tullar i USA.

Men tullar kommer att höjas. För amerikanska konsumenter, och för företag som importerar insatsvaror, blir höjda priser en ofrånkomlig konsekvens om Trumps hot sätts i verket.

Risken för handelskrig mellan USA och stora delar av världen ska inte underskattas. Och spåren från 30-talskrisen, som utlöste drastiska tullhöjningar i land efter land, förskräcker. Men det gäller också att bevara ett visst sinne för proportioner. Tullar på nivåer om 10–15 procent skulle inte medföra någon global ekonomisk kraschlandning. Under de gyllene åren för världens industriländer på 1950- och 1960-talen låg de genomsnittliga tullarna på en betydligt högre nivå än så, och en viss minskning av världshandeln till förmån för inhemsk och mer lokal produktion kan rentav ha en viss positiv effekt, inte minst för klimatet. En stor del av dagens internationella handel innebär endast ett utbyte av likvärdiga varor: bilar som producerats i USA, Mexiko eller Europa skeppas till Japan och Kina, som skeppar ännu fler bilar tillbaka till oss. Det är ingen katastrof om den typen av handel minskar.

¹² Som en replik på förslaget om att skapa en alternativ valuta till den amerikanska dollarn har Donald Trump utlovat extra höga tullar mot de BRICS-länder som fullföljer dessa planer.

Å andra sidan: Hur klimatsmart var det av EU att införa tullar på kinesiska elbilar i syfte att skydda den fossilstinna bilindustrin i Europa?

Jag hoppas att EU slår vakt om WTO:s skadeskjutna regelverk snarare än att svara Trump med samma mynt. Att USA skjuter sig självt i foten är inget argument för att EU ska göra detsamma. Den stora risken är att en infantil handelspolitik från USA utlöser ogenomtänkta motåtgärder från USA:s handelspartners.

Det är i första hand USA:s egna medborgare som kommer att betala priset om Trumps vallöften infrias. Tullar höjer priserna på importerade varor. Kraftiga skattesänkningar för företag och rika amerikaner kommer att spä på det redan enorma budgetunderskottet (7,1 procent av BNP år 2024). Att försöka deportera miljoner invandrare blir både dyrt i sig och riskerar att leda till en svår brist på arbetskraft i många delar av den amerikanska ekonomin.

Inflation är att vänta.

Mot detta ska ställas tillsättandet av en ny myndighet, DOGE (*Department of Government Efficiency*), under ledning av Elon Musk, med mandat att ”effektivera förvaltningen” och minska budgetunderskottet. Det kommer att bli svårt.¹³

På det utrikespolitiska planet är det omöjligt att göra någon trovärdig spådom. Alla Trumps hot riktade mot bl.a. Kanada, Grönland och Danmark, Mexiko, Panama och Palestina ska kanske inte tas allvarligt, men många folk kan se fram mot en turbulent och obehaglig tid.

Vad har USA för strategi i frågor som Ukraina och Ryssland, Mellanöstern, Nato? Jag avstår från att gissa. De delvis motstridiga utspelen avlöser varandra. Lika svårt är det att gissa vilka uttryck som den ekonomiska krisen i Kina, och EU:s villrådighet och ekonomiska stagnation, kommer att ta sig.

Den globala osäkerhet som uppstått efter Donald Trumps valseger är enorm, och det är alldeles för tidigt att avgöra vad som är en maktfullkomlig regims hugskott och vad som är allvarligt menat. Vad gäller politiken mot multilaterala institutioner som WTO, FN-stadgan och FN:s många fackorgan, Parisavtalet om klimat, Genèvekonventionerna om krigsbrott och många andra kan vi däremot vara övertygade om att Trumpadministrationen kommer att ytterligare skärpa den politik som fördes 2017–21 och som kännetecknades av en intensiv motvilja mot internationella överenskommelser. *Deals* mellan bara två parter är Trumps spelplan. Det är troligt att USA under Donald Trump kommer att dra sig ur rader av multilaterala avtal och organisationer och drastiskt skära ned på finansieringen av många andra. Även i dessa frågor kan otrevliga paralleller dras mellan dagens situation och 30-talets sammanbrott för Nationernas förbund och andra internationella avtal.

13 Se t.ex. Joseph E. Stiglitz, "Trump is on a Collision Course With the US Budget" (2025).

Slutord

Trots alla problem är min utgångspunkt vad gäller ”globaliseringen” att denna i huvudsak måste bejakas. För till exempel Sverige är detta uppenbart. Uppåt 99,9 procent av jordens befolkning är inte svenskar. Vårt välstånd är i mycket stor utsträckning baserat på internationell handel och samarbete och på att välkomna varor, tjänster, idéer och människor utifrån. Omvärlden skulle klara sig bra utan Sverige, men vi skulle klara oss rätt dåligt utan omvärlden.

Även – och inte minst – jordens fattigaste länder har mycket att vinna på internationellt samarbete och på att ta till vara alla de möjligheter som globaliseringen erbjuder. Ett totalt sammanbrott för det internationella regelverket inom ramen för WTO och FN-systemet skulle drabba syd allra hårdast.

Det ovan sagda innebär inte ett okritiskt stöd till en utveckling som också innebär ofantliga hot, och som riskerar att ytterligare marginalisera stora grupper av länder och människor. Det frågan gäller är inte globalisering eller inte, utan snarare: Vilken sorts globalisering? På vems villkor?

Den globalisering som präglade årtiondena kring millennieskiftet var i många avseenden obalanserad, och innebar en maktförskjutning i fel riktning, det vill säga till förmån för de redan rika och mäktiga. Elon Musk kan symbolisera fusionen mellan högerextremism och ekonomisk makt.

Folkrörelsernas och de demokratiska institutionernas globalisering har släpat efter de transnationella företagens, där de stora techbolagen och finansjättarna är hyperglobaliseringens spjutspetsar. Tyvärr saknas det ännu starka motkrafter som vill eller förmår att balansera och tygla den enorma ekonomiska maktkoncentration som ägt rum de senaste decennierna, och som riskerar att förstärkas ytterligare tack vare AI. Inte minst sorgligt är att fackföreningsrörelsen varit så dålig på att organisera sig över gränserna och svara på globaliseringens utmaningar.

Det har funnits gott om förlorare. Men de senaste årens politiska utveckling i en rad viktiga länder bådär inte gott. En helt logisk, men smått paradoxal, effekt av globaliseringen är att en alltmer sammanflätad värld har spätt på den nationalism som populistiska högerpolitiker utnyttjat.

När den globala vänstern har svikit när det gäller att presentera en alternativ, inkluderande vision av ett gott samhälle bör ingen förvåna sig över att den känsla av maktlöshet som brett ut sig tar sig uttryck i en flykt till auktoritära rörelser och ledare.

Globaliseringen skärper konkurrensen och omvandlingstrycket. Det hör till god ton att bejaka konkurrens och effektivitet. Vem vill öppet försvara motsatsen, monopol och ineffektivitet?

Men den ökade konkurrensen inom och mellan länderna har ett pris. Kombinationen av hyperglobalisering och nyliberalism är extra giftig. I en globaliserad

värld ökar strukturomvandlingen och utslagningen. Traditionella sociala trygghetssystem och normer för mänskligt beteende riskerar att raseras i både nord och syd. Det sociala kapitalet försvagas. Marknaden tränger undan både den politiska demokratin och det civila samhället.

Att denna utveckling ger upphov till motrörelser är ofrånkomligt. I dag är det den globala högern i nord som bäst förmått kanalisera det folkliga missnöje som hyperglobalisering och marknadsfundamentalism har givit upphov till. Men högerens lösningar – nationalism och protektionism, nävrätt i stället för folkrätt och auktoritära ledare som ersätter demokrati med repression – riskerar att leda mänskligheten mot en avgrund.

Inför framtidens stora ödesfrågor, inte minst den redan akuta klimatkrisen, är det uppenbart att oreglerade marknader är oförmögna att lösa problemen. Den nödvändiga klimatomställningen kräver både koldioxidskatter och klimattullar. Samt regleringar av användningen av fossila bränslen, och ett slut på subventioner till fossilindustrin. Den kräver också, för att få folklig legitimitet, ökad rättvisa. Eller, snarare: minskad orättvisa. Inom och mellan länderna. Gärna en global förmögenhetsskatt, och mindre regressiva skatter inom länderna. Och mer, inte mindre, internationell solidaritet.

I dag, när klimatkrisen fördjupas och ofred breder ut sig, är behovet av humanitärt bistånd större än på mycket länge. Den positiva utveckling mot minskad världsfattigdom som präglade decennierna fram till 2020 har de senaste åren vänts i sin motsats. Samtidigt sjunker biståndet i land efter land.

Inte minst för fattiga länder är det viktigt att försöka återupprätta det handelspolitiska regelverk som har byggts upp under efterkrigstiden. Man kan kritisera WTO för mycket, men för små och medelstora stater är WTO:s spelregler att föredra framför stormakers utpressningspolitik.

Det finns mycket att göra när det gäller att stärka det globala syds inflytande i många internationella organisationer. Till exempel avspeglar FN:s säkerhetsråd och röststyrkan i Världsbanken och IMF situationen vid andra världskrigets slut snarare än dagens ekonomiska och politiska realiteter.

Extra angeläget är det att försvara FN-konventioner om krigsbrott, asylrätt och allt som har med mänskliga rättigheter att göra. Just nu blåser det motvind, men pendlar svänger.

För demokratin, klimatet och människorna är det nödvändigt att göra upp med hyperglobaliseringens avigsidor utan att därmed slå följe med Donald Trump, Viktor Orbán och Marine Le Pen.

Litteraturlista

- Acemoğlu, Daron och Johnson, Simon, Power and Progress: Our Thousand-Year Struggle Over Technology and Prosperity, John Murray Publishers Ltd, 2023
- Anell, Lars, Stat och marknad. Essäer om en känslig relation, Bokförlaget Atlas 2024
- Draghi, Mario, The future of European competitiveness, 2024 https://commission.europa.eu/topics/eu-competitiveness/draghi-report_en
- Forsberg, Björn, Fartrusiga. Om en gränslöst massmobil tid och vår fossilfria morgondag, Ord&Visor, Skellefteå 2020
- Fukuyama, Francis, The End of History and the Last Man, på svenska Historiens slut och den sista människan, Norstedts 1992
- Helmerson, Erik, "Den nya konsumtionshetsen är så värdelöst sunkig", DN 17/12 2024
- Laestadius, Staffan, Större än du nånsin tror: klimatkrisen och den nödvändiga omställningen, Verbal 2023
- Luft, Gal: "The anti-dollar awakening could be ruder and sooner than most economists predict", www.cnbc.com/2018/08/27/the-anti-dollar-awakening-could-be-ruder-and-sooner-than-most-economists-predict.html, 28 augusti 2018
- Polanyi, Karl, The Great Transformation, 1944, på svenska Den stora omdaning, Arkiv 1989
- Rodrik, Dani, Has Globalization Gone Too Far?. Institute for International Economics, 1997
- Rodrik, Dani, The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy, Oxford University Press 2011
- Sabatini, Christopher, "America's Love of Sanctions Will Be Its Downfall", 2023, <https://foreignpolicy.com/2023/07/24/united-states-sanctions-debt-china-venezuela/>
- Sandström, Christian och Stenkula, Mikael, "Är grön industripolitik för EU det rätta vägvalet?", i Den nya geopolitiska kartan och EU:s vägval, Europaperspektiv 2025
- Stiglitz, Joseph E., Globalization and Its Discontents, 2003
- Stiglitz, Joseph E., "Trump Is on a Collision Course With the US Budget", Project Syndicate 6 januari 2025, <https://www.project-syndicate.org/commentary/trump-debt-ceiling-and-budget-constraints-will-require-compromise-by-joseph-e-stiglitz>
- Tax Justice Network, <https://taxjustice.net>
- UNDP (United Nations Development Program), Human Development Report, olika årgångar
- de Vylder, Stefan, Världens springnota, Ordfront 2009
- de Vylder, Stefan, Eurokrisen, Ordfront 2013
- World Bank, World Economic Report, olika årgångar

COGITO

Cogito är en fristående tankesmedja som arbetar för att bredda och fördjupa samhällsdebatten ur ett grönt perspektiv. Vi vill lyfta fram konstruktiva idéer och konkreta exempel som visar att ett hållbart samhälle finns inom räckhåll.

arena idé

Arena Idé är en progressiv och partipolitiskt obunden tankesmedja med medborgar- och löntagarperspektiv. Vi finansieras av fackföreningsrörelsen och är en del av den ideella föreningen Arenagruppen. Arena Idé fokuserar på frågor som rör arbetsmarknaden, ekonomisk politik, välfärd och demokrati.